

6.2.2

ELS MASOS DE LA VALL DE QUERÓS (SANT HILARI SACALM, LA SELVA)

**EMMA LLACH I PALMADA
JOAN LLINÀS I POL**

Atri Cultura i Patrimoni, SLU

a/e: jllinas@atri.cat, info@atri.cat

Resum

La vall de Querós, a les Guilleries, està deshabitada des de fa mig segle. Un estudi històric, arqueològic, documental i etnològic de la vall ha permès reconstruir l'evolució i les característiques dels masos que conformaven aquesta antiga parròquia travessada pel Ter. Esbossem els principals trets de la història de Querós, fent especial atenció al procés que, a partir del segle XVIII, va provocar primer l'èxode dels propietaris i l'establiment de masovers i, finalment, l'abandó de la vall. Exposem, finalment, les principals dades que hem pogut aplegar sobre cadascun d'aquests masos: què en sabem de la història, què se'n conserva després d'anys d'abandó i quina fou la vida dels seus darrers habitants.

Resumen

El valle de Querós, en las Guilleries, está deshabitado desde hace medio siglo. Un estudio histórico, arqueológico, documental y etnológico del valle ha permitido reconstruir la evolución y las características de las masías que conformaban esta antigua parroquia atravesada por el Ter. Esbozamos los principales rasgos de la historia de Querós, haciendo especial atención al proceso que, a partir del siglo XVIII, provocó primero el éxodo de los propietarios y el establecimiento de colonos y, finalmente, el abandono del valle. Exponemos, finalmente, los principales datos que hemos podido reunir sobre cada una de estas masías: qué sabemos de su historia, qué se conserva de ellas después de años de abandono y cómo fue la vida de sus últimos habitantes.

Abstract

The Querós valley, in the Guilleries massif, has been uninhabited for half a century. Through a historical, archaeological, documentary and ethnological study of the valley it has been possible to reconstruct the evolution and characteristics of the farmhouses that made up this ancient parish through which the River Ter runs. We outline the basic history of Querós, focusing in particular on the process which, from the 18th century, caused the initial exodus of the owners and the arrival of tenant farmers and, finally, the abandonment of the valley. Last of all, we set out the main data that we have been able to gather on each of these far-

mhouses: what we know about their history, what has been preserved after so many years of abandonment and what the lives were like of their last inhabitants.

1. UNA MIRADA SOBRE LA VALL DE QUERÓS

La vall de Querós és un segment de la vall del Ter al seu pas per les Guilleries. Es troba situada a mig camí entre els embassaments de Sau i de Susqueda, les aigües del qual neguen des de l'any 1967 la part més baixa de la vall. Pertany en la seva major part a Sant Hilari Sacalm (la Selva), la seva extensió és de poc més de 20 km² i el seu territori és pràcticament tot muntanyós, amb enormes desnivells que arriben a superar els 700 metres.

En aquest article farem un ràpid cop d'ull sobre el que hem anat recuperant entorn dels masos de Querós després d'un període d'investigació sobre la història d'aquesta vella parròquia, deshabitada des de fa mig segle, en el qual s'ha actuat en tres fronts: la memòria oral,¹ les restes materials² i les dades documentals.³

La primera menció de la vall de Querós la trobem en un document entre el 992 i el 995, en què la vescomtessa d'Osona Ermetruit fa donació als seus fills del castell Cornil, als dominis del qual pertanyia Querós.⁴ El terme, compost per les valls de Sau i Querós, fou més tard subinfeudat als Sau, al mateix temps que es formava la parròquia de Sant Martí de Querós, documentada des del 1104. Al segle XIII, els castlans de Cabrera adquiriren la major part de drets jurisdiccionals del terme, tot i que foren els Sau els qui continuaren exercint-ne, en qualitat de subinfeudats, la jurisdicció.⁵ A partir de mitjan segle XIV, finalment, foren els vescomtes de Cabrera els qui esdevingueren senyors emponents del terme,⁶ mentre que els Sau foren substituïts pels senyors de Savassona al segle XV⁷ en la subinfeudació. Tot

1 Maymí, J., Recerca etnogràfica de la vall de Querós (Sant Hilari Sacalm, la Selva), Girona, 2009 (informe inèdit). Llinàs, J.; Maymí, J.; Merino, J., «La vall de Querós. El patrimoni etnològic d'un nucli poblacional cobert per l'aigua», a Revista d'Etnologia de Catalunya, 35, 2010, p. 221-225.

2 Llinàs, J.; Merino, J., La vall de Querós: primeres tasques de la recuperació de la memòria històrica d'un poble cobert per l'aigua, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2010 (memòria inèdita).

3 Llinàs, J.; Llach, E., La vall de Querós: primeres tasques de la recuperació de la memòria històrica d'un poble cobert per l'aigua-II, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 2012 (memòria inèdita); Llach, E.; Llinàs, J., «Querós. Dades per a la història d'una vall oblidada», a Quaderns de la Selva, 25, p. 183-199.

4 Llop, I., Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres, Barcelona, Fundació Noguera, 2009, p. 79-80.

5 ABEV, Cúria Furnada, Manual anònim de 1272-1274, fol. 59v.

6 ADM, còpia digitalitzada procedent de l'Arxiu Històric d'Hostalric, 2011.

7 Pladevall, A., «El terme històric de Sau», a AUSA, 74, 1973, p. 111-114.

i mantenir-se la senyoria major dels vescomtes de Cabrera, posteriorment marquesos d'Aitona i ducs de Medinaceli, foren els barons de Savassona, de fet, els senyors efectius de Querós a partir de finals del segle XVI.

Qui va tenir més domini directe sobre Querós, però, va ser el monestir de Sant Pere de Casserres. Entre els masos de Querós sobre els quals el monestir n'exercí el domini n'hi ha molts que van sobreviure fins al segle XX, com el Gombau, l'Obac, el Bracs, el Sangles, Busquets, Cabrerola o Salibercs.⁸

L'any 1834, Querós esdevingué municipi independent, amb 20 cases i uns 100 habitants, i l'any 1845 li fou annexat Mansolí, al sud, i aplegà en total 35 cases i poc més de 200 habitants.⁹ A finals de segle hi havia a Querós 23 cases habitades: la rectoria, el Gombau, la Casa Nova de Baix, la Casa Nova de Dalt, la Caseta, Can Palanques, Salibercs, el Sangles, la Fàbrega, el Baldà, el Bracs, el Molí de Querós, la Querosa, l'Obac, la Badia, Cabrerola, Busquets, el Cominal, la Casica, Can Janet, Serrallonga, la Mina i l'Illa, a les quals cal afegir les 12 de Mansolí.¹⁰ El municipi fou annexat a Sant Hilari Sacalm l'any 1899.¹¹

Tota la població era disseminada en masos, en unes explotacions agropecuàries poc rendibles, molt allunyades entre si i ubicades en una terra difícil i poc agraïda. En aquest context, a l'edat moderna, primer es va produir l'agrupament de masos (el Bracs-l'Obac-Gou-el molí; Serrallonga-la Querosa; Busquets-Cabrerola; el Vilar-el Gombau; el Sangles-la Fàbrega...) i després l'èxode dels propietaris, que hi establiren masovers. L'any 1818 trobem que a Querós ja només hi viuen cinc propietaris: Jeroni Carosa (Serrallonga), Miquel Illa (l'Illa), Josep Sangles (el Sangles i la Fàbrega), Pere Bayer Busquets (Busquets) i Narcís Cominal (el Cominal).¹²

Al segle XIX, a iniciativa dels propietaris, sorgeixen petites cases de pagès que no passaran de ser minúscules explotacions que serviran amb prou feines per mantenir uns masovers que hi duraran en general poc temps, com la Casa Nova d'Amunt, la Casa Nova d'Avall, Can Palanques, la Mina, Can Janet, el corral de la Badia...

Finalment, en una terra tan esquerra, la crisi de l'agricultura tradicional hi provocarà a mitjan segle XX un acusat procés de despoblament que la construcció del pantà de Susqueda, al cap de pocs anys, no farà res més que acabar de rematar.

8 ACOS, Llibre de las rentas de Casserres en Vich i Gerona, Parròquia de Sant Martí de Querós, regist en paper de 1787, f. 162-164r.

9 AGDG, Butlletí Oficial de la Província de Girona, 13/10/1845, núm. 125, p. 4.

10 AMSHS, Ajuntament de Querós, Padró de contribuents de 1891-1892.

11 AGDG, Butlletí Oficial de la Província de Girona, 02/10/1899, núm. 118, p. 519

12 AMVS, Catastro o nova recana de Juan Porres agrimensor real.

2. ELS MASOS DE QUERÓS

A continuació, passem a llistar els diversos masos de Querós que hem pogut documentar. Els situem geogràficament, en fem una breu descripció, si és el cas acompanyada del testimoni directe dels qui hi van viure, i finalment en fem un repàs de la història particular, a partir de les dades a les quals hem pogut tenir accés.

Aulina. Situació desconeguda. Documentat només entre el 1381 i 1387.

Badia, la. En alguns documents "Abadia". Situat al sud-oest de la vall, a 725 m.s.n.m, sobre la vall del Sot de Mongorda, les seves restes es troben en avançat procés d'enrunament.

La Badia és una casa gran. L'entrada, a llevant, dona accés a un passadís empedrat pel qual es pot passar a diverses habitacions; la de l'esquerra, al sud, permet accedir a una ala d'estances ubicades al costat sud-oest de la casa. El passadís desemboca a una gran cuina, amb un pilar central, des d'on surt l'escala que puja al pis de dalt. També de la cuina es va a les habitacions del costat sud-oest de la casa, i a ponent dona pas a una petita estança des de la qual podem sortir a l'exterior per la part posterior de la casa. Davant la façana principal, exempta, hi ha una cort.

L'any 1324 Pere "des Abadia" i la seva dona Guillemma fan un pagament pel mas Belot i el molí des Monar, de Sant Andreu de Bancells.¹³ El 1330, Guillem Abadia fa hereva a la seva filla Elisenda,¹⁴ que anys més tard passarà el mas a la seva filla, Margarida Badia, casada el 1382 amb Pere d'Occulis.¹⁵ El 1456 trobem una nova pubilla, Valentina Badia, que es casa amb Antoni Serra, d'Osor.¹⁶

13 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, pergami 3.

14 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, pergami 4.

15 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, pergami 7.

16 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, pergamins

El 1553 el possessor del mas és Blai Badia, el mateix que, amb la seva dona Joana i el fill Pere, hi vivien el 1592.¹⁷ El 1621 coneixem Llorenç Badia;¹⁸ en aquesta època dona fe de la prosperitat del mas l'existència de dos masos Badia (Badia Jussà i Badia Sobirà). L'any 1667, tanmateix, el primer consta ja com a enderrocat.¹⁹

L'any 1690 trobem Josep Badia, que té dos fills, Antoni Joan i Josep, els quals el 1702 es reparteixen les propietats. El primer es queda amb el mas Belot, abans esmentat, i el segon amb el mas Badia. Josep Badia apareix repetidament en tot un seguit de censals i debitoris que s'allarguen entre 1726 i 1759.²⁰ Al final no pot pagar els deutes, i el 1761 el mas acabarà venut a Francesc Brossosa, de Sant Hilari Sacalm.²¹ Els Brossosa sanejaran l'economia del mas i pagaran tots els deutes,²² però la Badia serà menada a partir d'ara per masovers. L'any 1880 el propietari n'era Ramon Brossosa.²³ i el 1891 els masovers es deien Josep Massaguer i Josepa Cañellas.

Baldà, el. En alguns documents "Valdà", i antigament anomenat "Ainan" o "Aman". Situat a la dreta del Ter, prop del Bracs, en un petit pla a 360 m.s.n.m., a prop del nivell superior de les aigües del pantà. Es troba en avançat estat d'enrunament.

Era una casa composta per tres estances principals. Al sud-oest trobem una habitació d'uns 20 m², al nord de la qual n'hi ha una de més petita i que sembla oberta pel costat de llevant a una gran habitació de planta rectangular, amb un pilar de maçoneria al centre que sosté una segona planta de la qual en resten encara algunes restes de l'embigat.

Documentem una "vídua Baldana" vers el 1620 i Gaspar Baldà el 1652. El 1814, Josep i Francesc Baldà, pare i fill, venen el mas a Pere Coma i Vilar, del Vilar de Querós.²⁴ El 1856 els propietaris són Margarida Vilar i Pau Oliver, el qual el 1880 també té el Vilar, el Gombau, Can Palanques i la Casa Nova. El 1887 hi habita Josep Tomàs i el 1891, Francesc Buscà. Més endavant un nou propietari, Tomàs Mas, el deixa en herència als fills de la seva segona esposa, cognominats Triola, els quals abandonen el mas a

8 i 9.

17 Iglésies, J., El fogatge de 1553, Barcelona, 1979, p. 446.

18 ABEV, Visites pastorals, 1213/4, f.175.

19 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, 67.

20 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, 69-73 i 78.

21 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, 77.

22 AHG, Fons Clopés de Sant Hilari Sacalm, Patrimoni Brussosa, 69, 73 i 82.

23 El fons patrimonial de la Badia es conserva a l'Arxiu Històric de Girona, incorporat en el Fons Clopés, família hilarienca amb la qual s'entroncaren els Brossosa al segle XIX.

24 AHG, Comptaduria d'hipoteques de Santa Coloma de Farners, 112, p. 263-264.

mitjan anys cinquanta i l'arrenden a masovers, Mingo Puig i la seva esposa Carme, que són el darrers estadants del Baldà.²⁵

Boixeda. Situat vora l'església. Ubicació exacta desconeguda. Documentat només el 1215, a la propietat hi havia un molí.

Bracs, el. Situat a la dreta del Ter, vora el Baldà. Les restes de la casa es troben molt a prop de la cota màxima de les aigües, però mai arriben a quedar-ne afectades. Era un mas de grans dimensions format per dues ales perpendiculars, una de 15 x 11 m i l'altra de 21 x 5 m, que s'unien a l'extrem de ponent. Maria Crous, que hi va néixer, ens la descriu així:

"era una casa molt maca amb un porxo molt gran [...] a davant del portal hi havia l'era i una font a sota el cobert. Llavors, al mig de l'era hi havia un terrabastall amb una escala, per pujar el menjar del bestiar, i després aquella portalada molt gran, amb dos escalons de pedra que permetien entrar a dintre. A baix hi havia el bestiar, a la planta baixa hi vivíem nosaltres, i les habitacions eren a dalt. A la planta baixa hi havia la cuina, dues o tres sales, el que fèiem servir de rebost quan matàvem els porcs, un terrat grandíós [...]. Al capdamunt d'una escala de fusta amb uns escalons amples i amb barana i tot, hi havia una sala molt gran que comunicava amb cinc habitacions que també eren grans".

El Bracs apareix esmentat en el fogatge de 1360.

L'any 1621 tenim notícia d'un tal Miquel Bracs, obrer de la parròquia.²⁶ El 1659 documentem Segimon Bracs, el 1661 Miquel Bracs, que fou batlle del terme de Sau,²⁷ el 1690 i 1694 Pere Bracs, i entre 1732 i 1742 Joan Bracs.²⁸ El 1766 la hisenda formada pels masos Bracs, Obac i Gou, amb el molí, és propietat d'Antoni Portell i Bracs, notari de Vic,²⁹ que en els masos esmentats hi té masovers. L'any 1880, el Bracs, conjuntament amb els masos Obac i Gou, eren propietat de Carles Serrahima, que hi tenia com a maso-

25 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 51.

26 Solà, X., La reforma catòlica..., p. 136, 373 i 939.

27 ABEV, Registre del terme de Sau en poder de Joan Vila, 1658-1673 i 1673-1680.

28 AMVS, Llibre del comú del terme de Vilanova de Sau i les seves parròquies.

29 ABEV, Arxiu de la Vegueria de Vic, Cadastre de Querós de 1766, f. 4 i 5.

vers la família de Joan Cullell.³⁰ Vers els anys vint del segle xx, els masovers del Bracs eren Pere Freixas i la seva dona Francesca, que foren succeïts per la filla, Dolors Freixas i el gendre, Martí Crous. Els Crous Freixas van marxar del Bracs cap a l'any 1955 i foren substituïts pels darrers masovers, que venien del Quer, un mas de Susqueda.³¹

Brossa, la. Situació desconeguda. Documentat el 1381-1387 (Pere Sabrossa)³² i el 1482. El 1618 pertanyia al mas Serrallonga. No se'n tenen més notícies.

Busquets. També anomenat Busquets de Coll de Querós. Situat al sud, a la capçalera de la vall de la riera de Querós. Hi passa a tocar el camí de Sant Hilari Sacalm, a poca distància del coll de Querós, una de les poques sortides naturals de la vall.

Busquets es troba mitjanament ben conservat, ja que una part de les seves estances s'empra per guardar-hi bestiar. Es tracta d'una construcció allargassada, de 24,5 x 6,5 m a la qual s'adossa un cos de 14 x 4,5 m. El cos principal és de dues plantes mentre que el cos adossat, ubicat en un indret més alt, té un sol pis. Les pedres treballades de diverses obertures i l'evidència d'una evolució constructiva complexa denoten una llarga pervivència del mas original.

Documentat des del 1528, el 1537 pertanyia a Jaume Sangles.³³ Joan Busquets apareix al fogatge de 1553, i el 1621 trobem esmentat Segimon Busquets del Coll de Querós.³⁴ Busquets fou una de les masoveries cremades vers 1631 com a represàlia per les activitats del bandoler Serrallonga. El 1659 trobem Joan Vila, "curador dels pubills Busquets", advertint el masover Mateu Pradell que no toqui les glans dels boscos del mas ni les castanyes i els castanyers del veí mas Cabrerola³⁵ (que al segle xviii es va unir durant un temps al mas Busquets). El 1766 posseeix el mas Antoni Busquets. L'any 1818 el propietari és Pere Bayer Busquets i el 1880 un altre Pere Bayer, segurament descendent seu. El 1886 pertany a Isidre Bayer, que el ven a Tomàs Carbonell, de Sant Hilari Sacalm. S'hi estava de masover Jaume Solà

que vivia amb la seva filla, Càndida Solà,³⁶ Busquets, que al segle xx continuà en mans dels Carbonell, fou habitat fins als anys seixanta.

Cabrerola. Situat a l'extrem sud-oest de Querós, a 915 m.s.n.m. a la carena de la serra de Cabrerola, és un dels masos més ben conservats de Querós, ja que la part principal està restaurada. Està distribuït en tres nivells; la part principal és al centre, mentre que a l'oest, a la part més alta, hi ha una construcció adossada, i a l'est, a la part més baixa, una cort. Davant de l'entrada hi ha les restes d'una eixida que havia tingut porxo. El cos adossat de ponent presenta l'entrada a la façana sud i en una porta s'hi llegeix la data de 1752. Ens trobem, per tant, amb una casa d'origen medieval, però molt refeta posteriorment.

Documentat des del 1358, Cabrerola figura al fogatge de 1360. Al segle xviii va estar un temps unit al veí mas Busquets, fins que Joan Busquets, endeutat, el va vendre el 1790 a Martí i Josep Bracs, moliners de Querós. El 1803, Josep Bracs el ven a Pere Coma, d'Qsor,³⁷ i a finals del segle xix trobem que hi viuen Josep Ribas i la seva filla, Maria Ribas. A mitjan segle xx és propietat de Lluís Hossa (el germà de Joan Hossa, del Cominal), que hi viu amb la seva dona i tres fills. Cap el 1950, Lluís Hossa se'n va a viure a Qsor i ven el mas al senyor Garolera, d'Arbúcies, el mateix que va acabar comprant la Querosa, la Casica i el Cominal.³⁸

Camps. Situació desconeguda. Documentat només el 1338.

Casa Nova, la. A la documentació apareixen dues cases amb aquest nom, molt properes entre si: la Casa Nova de Dalt i la Casa Nova de Baix. Cap de les dues està documentada abans del segle xix i cap de les dues supera les primeres dècades del segle xx. L'any 1880 pertanyien a Pau Qliver, que també tenia el Vilar, el Gombau i Can Palanques i el Baldà. L'any 1887 el masover de la Casa Nova de Dalt era Francesc Arimany i el de la Casa Nova de Baix, Joan Fochs. Quatre anys més tard eren Josep Fortet i Joan Roure, respectivament.³⁹

De la Casa Nova de Dalt no n'hem localitzat restes, però sí de la Casa Nova de Baix. Situada a l'esquerra del Ter, s'ubica sota les aigües del pantà de Susqueda, a 500 metres al nord-est de l'església i a 200 metres del Gombau. Es tracta d'una petita construcció de planta quadrada, de

30 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

31 Maymí, J., *Recerca etnogràfica...*, p. 37-39.

32 ABEV, Manual de Bernat Tuffaranij notari reial i públic de la vila, castells i termens de Rupit i Fornils dels anys 1381-1387. (Notaries foranes (I). Rupit. ACF Foranes/29. AEV).

33 ABEV, Llibre de la cúria del Vescomtat de Cabrera, de Salvador Junyent, notari 1538-1545, Cabrera 2bis, 2.; ABEV, Manual notarial del terme de Sau-Savassona.

34 Iglésies, J., *El fogatge...*, p. 446; Solà, X. *La Reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, 2006. Girona, Universitat de Girona, p. 939, (tesi doctoral).

35 ABEV, Registre del terme de Sau en poder de Joan Vila, 1658-1673 i 1673-1680.

36 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

37 AHG, Comptaduria d'hipoteques de Santa Coloma de Farners, 112, p. 249-250.

38 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., *Recerca etnogràfica...*, p. 20.

39 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

poc menys de 10 metres de costat, subdividida en quatre estances. La porta s'ubicava quasi a tocar de la cantonada sud-oest, a l'extrem sud de la paret de ponent.

Casal, el. També anomenat el Casal de la Querosa s'ubicava prop d'aquest mas, en un indret precis desconegut. Documentat entre 1785 i 1819, el 1789 fou venut pel seu propietari, Joan Cominal, a Josep Arimany, de Sau. El 1819 el mateix Arimany, conjuntament amb el seu fill Joan, ven el mas a Maria Serra de Proenquera,⁴⁰ i en perdem la pista.

Caseta, la. També anomenat la Caseta de Sellabona o la Caseta de Querós. Estava situat a l'esquerra del Ter, a mig camí entre Salibercs i el pont de Querós, actualment sota les aigües del pantà de Susqueda, prop de la cota superior de l'embassament.

Àngel Sancho, que hi va viure, ens la descriu:

“era una casa mitjana. A baix s'hi trobaven les quadres, dues quadres, per les vaques i els porcs, un petit galliner, el celler i el rebost. A dalt hi havia la cuina, el menjador, un parell d'habitacions, i a sobre hi havia una mica de terrat, que feia com un porxo, i tres habitacions més. A més, a part de la casa hi havia una cabana on s'hi tancava la carreta que servia per anar als camps, que ens feia molt de servei. A la part de dalt de la cabana hi teníem la pallissa”.

Aquesta descripció⁴¹ coincideix perfectament amb les imatges que se'n conserven, d'una casa de tres plantes, amb vessant a façana, un porxo a la banda esquerra de la planta superior i, exemptes, unes construccions auxiliars de treball i magatzem.

Les primeres notícies d'aquest mas daten del segle XVIII. El 1750 passa de Josep Clascar Sellabona, del mas Sellabona, a Isidre Cominal. El 1775 pertany a Joan Cominal i Caseta, i el 1805, a Silvestre Cominal i Caseta, que el ven a Josep Casellas.⁴² El 1880 era propietat de Josep Bosch, i en aquest moment ja era habitada pels Sancho, la mateixa família de masovers que quatre generacions després, quan es va saber que la casa seria negada pel pantà, encara hi vivia.⁴³

Casica, la. També anomenat la Casica del Cominal o la Caseta del Cominal. Les seves restes, molt enrunades,

40 AHG, Comptaduria d'hipoteques de Santa Coloma de Farners, 112, p. 272-273.

41 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 45.

42 AHG, Comptaduria d'hipoteques de Santa Coloma de Farners, 112, p. 258-259.

43 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 45-46.

es troben en un petit pla a tocar de la riera de Querós, al marge dret, a 510 m.s.n.m i a uns 600 metres aigües amunt de la Querosa. Dolors Soler, que hi va viure, ens la descriu:

“Era una casa molt petitona. Hi havia l'entrada i ja hi era tot allà, la cuina i tot. [...]. En total hi havia tres habitacions, hi havia la dels meus pares, n'hi havia una baix i dues a dalt. Després hi havia una mica de lloc per posar-hi alguna cosa, res, era molt petitó, una casa molt petita, de les més petites que hi havien per allà. Per fora hi havia una cabana que hi teníem gallines i tot això”.

Les primeres notícies de la Casica, que devia haver pertangut anteriorment al mas Obac, les hem de dur al 1758, quan pertanyia a Narcís i Josep Cominal, del mas Cominal. El 1797, Narcís Cominal la ven a Josep Madirolas, i el 1825, Ramon Cominal la recompra a Joan Casadesús i Madirolas, nét de Josep Madirolas.⁴⁴ L'any 1880 n'era propietari Ramon Casadesús Cominal, el mateix que tenia Can Janet i el Cominal. En aquell moment, el masover de la Casica era Francesc Costa. Més endavant, cap el 1925, Lluís Soler i Maria Mosull deixaren l'illa per anar a fer de masovers a la Casica, i s'hi van estar uns trenta anys, fins que es traslladaren a la Querosa a mitjans dècada dels cinquanta.⁴⁵ A partir d'aleshores la Casica va quedar deshabitada.

Cominal, el. Situat al sud-est de Querós, a 750 m.s.n.m., sobre la vall de la riera de Querós, és el centre d'una gran propietat que s'estenia per una bona part del vessant de la dreta de la vall de la riera de Querós i que va incloure també els masos de Can Janet i la Casica. Les restes de la casa es troben a 750 m.s.n.m. al collet d'un esperó i protegit a l'extrem de ponent per una petita elevació que té un magnífic domini visual de la vall.

El mas es troba ubicat en un espai on el terreny fa baixada cap al sud, de manera que les estances d'aquell costat presenten un pis inferior que no té la resta de la casa, a la qual s'accedeix a peu pla a partir de l'entrada principal, ubicada a l'est. Aquesta entrada dóna accés a una sala que pel nord-oest, comunica amb un petit distribuïdor des d'on hom podia passar a la resta de la casa. Ens descriu el mas Dolors Hossa, que hi va viure:⁴⁶

44 AHG, Comptaduria d'hipoteques de Santa Coloma de Farners, 112, p. 273-275.

45 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 17 i 52.

46 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 40.

“Només entrar, primer de tot et trobaves el menjador, perquè hi ha una xemeneia, que ja es veu que allò era dels estadants. Després baixaves, hi havia tres esglaons, hi havia l'altra cuina i una entrada que et ficaves a baix i sorties pel darrere. Hi havia quatre habitacions per una banda, i després hi havia les estances del bestiar. Al lloc on dormien el papa i la mama hi havia dos llits. Després hi havia el lloc del padrí, que també hi havia dos llits per dormir-hi”.

Documentada des del 1480, el 1631 el Cominal era una de les masoveries del mas Serrallonga i, com a tal, va ser cremada per ordre del virrei. El 1769 hi vivien tres generacions: Joan Cominal (segurament el mateix que documentem des del 1722), el seu fill Josep i el seu nét Narcís, el qual rep el mas a condició de mantenir-hi l'àvia, Clara Cominal i Sarsanedas, i la mare, Rosa Cominal i Castell. Documentem Narcís Cominal fins al 1814, i el 1825 el propietari n'és Ramon Cominal. A finals del segle XIX hi viuen el propietari, Ramon Casadesús Cominal, i masovers. Després, la propietat fou comprada pel senyor Garolera, d'Arbúcies. Durant la primera meitat del segle XX portaren el mas els masovers Joan Hossa i Francesca Orra, amb els seus fills, que s'hi van estar fins a mitjan dècada dels cinquanta.⁴⁷

Corral de la Badia, el. Situat a ponent de Querós, a la capçalera de la riera de la Fàbrega, al camí de Sant Andreu de Bancells, a 844 m.s.n.m. Documentat a partir de finals del segle XIX i abandonat a mitjan segle XX. Actualment rehabilitat com a segona residència.

El Corral és l'única casa de Querós totalment habitable. Es tracta d'un edifici de planta quasi quadrada, de 14,5 per 13,5 m, de dues plantes. Hi remarquem una finestra amb brancals de pedra treballada a la façana principal i amb rajol massís a la façana sud, així com els brancals de pedra treballada de les dues portes d'entrada. Aquests elements podrien fer pujar la cronologia original de la casa fins a la primera meitat del segle XIX o, potser, una mica més amunt.

No coneixem massa dades històriques sobre aquest mas, l'origen del qual el suposem lligat a la Badia, potser funcionant com una masoveria. Figura en els diversos mapes a partir de finals del segle XIX, tot i que no l'hem trobat referenciat en cap dels documents d'aquesta època que hem consultat.

Fàbrega, la. Situat a la dreta i molt a prop del Ter, entre el Sangles i el Baldà, a uns 320 m.s.n.m i a tocar de la desembocadura de la riera de la Fàbrega. Les seves restes

47 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 40-42.

habitualment estan cobertes per les aigües del pantà de Susqueda.

Entre 1344 i 1405 es documenta un mas “Fabrica” però no és segur que sigui el mateix. Derruït al segle XVII, és reconstruït a partir de 1631, conjuntament amb el Sangles, al qual queda unit.⁴⁸ De fet, encara l'any 1880 n'era propietari Josep Sangles, que hi tenia masovers: el 1887 era Lluís Grèvol, i el 1891 Ramon Grèvol, possiblement fill seu.⁴⁹ El 1893 fou comprat, conjuntament amb el Sangles, pel doctor Josep Salarich, de Vic, que hi mantingué masovers: la família Tomàs Trias i, finalment, la família Costa Rúa, que eren immigrants gallecs.⁵⁰

Goita, can. També anomenat Can Guita. Es trobava ubicat a l'extrem sud-oest de Querós, en un vessant elevat del Sot de Serrallonga, a 840 m.s.n.m. Documentat en alguns mapes de la primera meitat del segle XX, el 1940 ja estava abandonat. Actualment en queda només un amuntegament de pedres.

Gombau, el. El Gombau (o Gumbau) era una altra de les cases grans de Querós. Es trobava situada a uns 320 m d'alçada, al nord-est i prop de l'església, a l'altre vessant de la mateixa carena i en un marge terrassat que moria al Ter, a llevant. Les restes del Gombau estan quasi sempre cobertes pel pantà, però en resten les evidències suficients perquè, en un període de sequera, se'n puguin apreciar les dimensions i l'estructura.

La construcció principal era de planta quadrada de 13 x 13 m, i tenia adossada al sud, a la part baixa, una cos rectangular de 13 x 7 m que estava obert a l'exterior amb unes grans galeries. Com que es troba en una zona en pendent, les estances de la planta inferior estan distribuïdes en tres nivells. Per les seves característiques, especialment per les diverses llindes de rajol d'algunes obertures, aquest edifici correspon a una reforma que es degué fer al segle XIX. Al voltant del mas hi havia una important zona de conreu, majoritàriament esglaonat en feixes, i que s'estenia també per les veïnes immediacions de la Casa Nova, Can Palanques i, a l'altra banda del Ter, el mas Gou i el molí de Querós.

Documentat des del 1338, Pere Joan Gombau assistí l'any 1449 a la convocatòria del sindicat que havia de permetre redimir els pagesos de remença,⁵¹ i el mas Gombau s'esmenta també l'any 1621.⁵² L'any 1880 era propietat de Pau Oliver, que també era propietari del Vilar de Querós, la Casa Nova i Can Palanques, i hi residien com a masovers

48 ACOS, Llibre de las rentas de Casserras..., f. 164; Llach, E.; Llinàs, J., Querós..., p. 245.

49 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

50 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 51-52.

51 Homs, M.M. El sindicat remença de 1448..., p. 274.

52 Solà, X., La reforma catòlica..., p. 373.

Joan Roure el 1887 i Joan Tomàs el 1891. Sembla que, en aquesta època, el Gombau fou la seu de l'ajuntament de Querós, annexat a Sant Hilari Sacalm l'any 1899. Vers els anys vint del segle xx n'era masover Tomàs Crous, que fou succeït pel seu hereu, Jaume Crous. Vers l'any 1960 el propietari del Gombau era Jaume Carbonés, de Montdois.⁵³

Gou. Es tracta del que al segle xx és conegut com a "casa del Molí", un mas ubicat sobre el molí de Querós, a la dreta del Ter i prop de la desembocadura de la riera de Querós, davant per davant de l'església. Les seves restes, negades habitualment pel pantà, es troben just al vessant de sobre el molí.

Les seves dimensions, relativament grans, s'expliquen pel fet que, a banda d'acollir dues famílies (la dels propietaris i la dels masovers) i el bestiar, exercia també d'hostal. Encarada a l'est, al cos principal de la casa s'hi adossava a llevant, a la part baixa, una segona construcció rectangular. Descriuen la casa els germans Lluís i Joan Rovira, que hi van viure:

"A casa hi havia dues habitacions a dalt i una sala, a baix hi havia el corral de les cabres, l'entrada per les vaques, això entrant per la part dels masovers, i després hi havia la cuina, una sala menjador, les corts del porcs a la part baixa, i una era que servia per batre el blat i per fer el paller al costat. Per l'entrada del masover hi havia les vaques i la burra tancada més amunt, i a l'esquerra i havia una sala que hi teníem la palla. I si passava algú per quedar-se a dormir, dormia allà a la palla. Després hi tenien la cuina i el forn d'enfornar el pa, i un raconet, una habitació hi havia. Això a baix, en deien el cambrer. Els masovers entraven per baix, i nosaltres per un tros que la casa semblava feta més nova."⁵⁴

Entre 1381 i 1480 el documentem desdoblant (Gou d'Amunt i Gou d'Avall), i a partir del segle xviii el trobem unit al Bracs.⁵⁵ Desapareix de la documentació a la segona meitat del segle xix, i la casa passa a anomenar-se "casa del Molí". De fet, el proper molí el portaven aleshores els estadants del mas, és a dir, el matrimoni format per Josep Rovira, que n'era propietari, i Dolors Orra.⁵⁶ Va heretar mas i molí el seu fill, Joan Rovira Orra, que, al seu torn, els va

53 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 50.

54 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 28-36.

55 ABEV, Arxiu de la Vegueria de Vic, Cadastre de Querós de 1766, f. 4 i 5

56 AMSHS, Ajuntament de Querós, Padró de contribuents de 1891-1892.

passar al primogènit, Ramon, que fou el darrer propietari del mas i del molí abans que quedés negat pel pantà.

Illà, l'. Situat a la dreta i molt a prop del Ter, l'illa era l'última casa de Querós seguint el curs del riu. Estava situada a la riba dreta, a uns 300 m.s.n.m, quasi a tocar de la mateixa llera. A causa d'això, el seu emplaçament es troba sempre sota el pantà.

Lluís Soler, que hi va néixer, descriu el mas:

"era una casa mitjana [...] Tot venia de pla, i inclús fins i tot s'havia de baixar algun escaló. Entraves a la casa i de seguida eres a la cuina, allà on hi havia la llar de foc, que allà es menjava, es cuinava i tot això. Era gran, feia com una sala de pla de carrer. I llavors les quatre habitacions també venien de pla, i alguna s'havia de baixar algun esglaió [...] Pel bestiar hi havien quadres, o corts. Ara, el bestiar quedava més enclotat que el pla de la casa".⁵⁷

Documentat des del 1381-87 (Bertran Illa), l'illa és un altre dels masos històrics de Querós. A la segona meitat del segle xvii, Pau Illa es va casar amb la pubilla de la Querosa i deixà el mas. El 1692 l'illa fou comprat per Miquel Serra, del Sangles i la Fàbrega, masos als quals estigué unit fins que l'heretà en solitari el seu nét, Jaume Sangles i Illa, que trobem menant el mas el 1766. Descendents seus foren Miquel Illa (1818) i Martí Illa (1860 i 1880), mentre que l'any 1891 vivien al mas Martí Bruguera i Rosa Illa.⁵⁸ Al tombant de segle, però, els propietaris i residents eren el matrimoni format per Martí Soler i Maria Soldevila. Els Soler continuen a l'illa al llarg de la primera meitat del segle xx.

Janet, can. Situat a la vall de la riera de Querós, a l'altra banda de la Querosa, a la propietat del Cominal. Figura en el mapa de Juli Serra, del 1890.⁵⁹ L'any 1880 el propietari era Ramon Casadesús i l'any 1891 hi vivia Joan Cominal Costa, germà de l'aleshores masover de la Querosa, Agustí Cominal.⁶⁰ Però no hi ha referències posteriors a aquest mas, del qual se n'ha perdut memòria i no hem pogut localitzar-ne cap vestigi.

Mina, la. Situat a l'est de Querós, a la dreta del Ter, sota el turó de Coronas, a 460 m.s.n.m. i sobre l'illa. L'in-

57 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 16-17.

58 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

59 Rams, E.; Tarrés, J., Un viatge per les Guàrdies i el Montseny. Visió actual del recorregut pioner fet l'any 1890 per Juli Serra, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 2002, «Camí Real», 20.

60 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

dret és avui una zona totalment emboscada en la qual no hem pogut localitzar cap vestigi d'una construcció.

Desconeixem si l'origen del mas pot tenir alguna relació amb les incipients explotacions mineres que a finals del segle XIX s'endegaren a Querós. En tot cas, en aquella època hi va viure Ramon Tomàs, germà de l'aleshores masover del Gumbau, Joan Tomàs.⁶¹ Sembla que a les primeres dècades del segle XX ja estava deshabitada i no se'n tenen més dades.

Molí, el. El molí de Querós es trobava a la part més baixa de la riera de Querós, quasi a tocar de la confluència amb el Ter, davant per davant de la roca del Mal Sopar i en una esplanada ubicada a 320 m.s.n.m., a tocar i a l'esquerra de la riera que l'alimentava i el feia funcionar. Les seves restes passen la major part del temps submergides a les aigües del pantà.

Se'n conserva força bé l'estructura. Està format per una petita construcció trapezoïdal de 30 m², amb una porta amb brancals de pedra treballada orientada a migdia, que era on hi havia l'obrador i el carcabà, en part encara conservat. Al nord-oest s'hi estén la bassa. Els elements arquitectònics (brancals de pedra treballada, estructura d'entrada de l'aigua al molí) apunten una cronologia de segle XVIII o primera meitat del segle XIX.

A Querós hi ha documentat un molí des del 1215, però no és segur que sigui el mateix. Sí que ho és el que forma part de la propietat del mas Gou, unit al Bracs, al segle XVIII. El 1790 portaven el molí Martí i Josep Bracs, pare i fill. A les darreries del segle XIX, el molí era portat pel matrimoni format per Josep Rovira, que n'era propietari conjuntament amb la veïna casa del Molí (antic mas Gou), i Dolores Orra.⁶² La família Rovira va portar el molí fins a mitjan segle XX, quan s'abandonà.

Obac, l'. També escrit "Aubach", "Ubach" o "Obach". Situat a la vall de la riera de Querós, a la dreta de la riera i aigües avall de la Querosa, sobre un marge molt pronunciat, a 410 m.s.n.m. Les seves restes es troben en un estat de conservació molt deficient. És una edificació de allargassada, de més de 15 m de longitud i dues plantes. L'accés principal tenia lloc pel sud, i es passava a un vestíbul d'uns 15 m² que permetia, per una banda, accedir a peu pla a les diverses estances que hi havia al nord i, per l'altra, a un espai exterior on una escala donava accés a la segona planta. Per les seves característiques, l'Obac sembla una construcció del segle XIX.

Documentat des del 1338, el 1381-1387 coneixem a Arnau Hubach i el 1675 a Joan Baptista Aubach. Més endavant, als segles XVIII i XIX, el mas estava unit als masos Bracs i Gou, amb el molí. L'any 1880 era propietat de Carles Se-

rrahima, i l'any 1891 hi vivia Pere Orra.⁶³ Al segle XX, l'Obac, el Gou i el molí eren de la mateixa propietat, de Joan Rovira Orra, que hi tenia de masovers a Pere Pons, la seva esposa Carme, i els fills, Josep, Enric i Carles. Més endavant, Josep Pons, l'hereu, es va casar amb Emília Soler i foren els darrers masovers que visqueren a l'Obac.⁶⁴

Oliver. Situació desconeguda. Documentat entre 1358 i 1405.

Palanques, can. Can Palanques es troba al collet que hi ha entre l'església i la roca del Mal Sopar, a uns 335 m.s.n.m. Tot i que està ubicada per sota de la cota superior del pantà, és habitual que les seves restes reapareguin tan bon punt baixa una mica el nivell. Era una casa petita, d'uns 75 m² de superfície, formada per dues estances principals, una a llevant i l'altra a ponent.

No es tenen notícies d'aquesta casa amb anterioritat al segle XIX. L'any 1880 era propietat de Pau Oliver, conjuntament amb el Vilar, el Gombau, la Casa Nova i el Baldà, i l'any 1891 hi vivia, com a masover, Francesc Gelabert. Fins al final de la dècada dels anys vint del segle passat, a Can Palanques hi havia hagut un hostel. Els darrers estadants de Can Palanques, a mitjan segle XX, foren Àngel Vila, originari de Sellabona, i Carme Crous, del Bracs, que l'any 1953 se n'anaren a viure a Serrallonga i la casa quedà ja deshabitada. En aquell moment, Can Palanques era propietat de Jaume Carbonés, de Montdois.⁶⁵

Palou. Situació desconeguda, probablement a l'esquerra del Ter entre la Caseta i el pont de Querós. Esmentat només en documents de 1405 i 1752.

Querosa, la. També escrit "la Carosa". El mas es troba a uns 350 m en línia recta al sud-est de l'Obac, a l'altra banda de la riera de Querós i en un esperó a 470 m.s.n.m., elevat sobre la confluència del sot de Vallbudeny amb la riera.

Actualment, la Querosa és un edifici construït al segle XIX. És de planta quadrada, de 12,30 m de costat, planta baixa i dos pisos. A la façana s'obren el portal d'entrada, d'arc rebaixat de rajol, una porta secundària i diverses finestres, totes de llinda, brancal i ampit de rajol massís, típiques del segle XIX. Al centre del pis superior hi ha una obertura més gran, on antigament hi havia hagut una barana de fusta. L'espai interior està distribuït en tres ales: al centre, una gran sala ocupa tota la llargària de la casa i dona accés a quatre estances, dues a cada banda. A la dreta destaca la cuina, mentre que a l'esquerra hi ha una cort i un forn de pa. Al fons de la sala hi ha l'escala que permetia pujar

61 AMSHS, Ajuntament de Querós, Padró de contribuents de 1891-1892.

62 AMSHS, Ajuntament de Querós, Padró de contribuents de 1891-1892.

63 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892.

64 Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 52.

65 AMSHS, Ajuntament de Querós, Amillament de 1880 i Padró de contribuents de 1891-1892; Maymí, J., Recerca etnogràfica..., p. 50.

Sobre la base dels criteris anteriors es va establir un conjunt d'unes 120 construccions com a proposta perquè l'Ajuntament de Lleida en valorés la inclusió en el Catàleg que ha de formar part del nou POUM.¹⁵ Aquesta xifra representa aproximadament un 1% de les aproximadament 10.000 construccions en sòl no urbà del municipi, al voltant del 13% dels 1.000 habitatges d'aquesta zona.

Així mateix, aquest límit en el nombre de construccions catalogades també obeeix a una altra preocupació: com s'havia de mantenir aquest patrimoni? Com hem apuntat, el planejament vigent preveu alguns usos que en sòl no urbanitzable únicament es poden dur a terme en edificacions catalogades, usos que han de ser autoritzats en cada construcció pel mateix Catàleg. De mitjana, la proposta de catalogació elaborada afectava un edifici per quilòmetre quadrat. Per a la majoria d'usos, una densitat més gran difícilment hauria estat factible. Per exemple, tot sembla indicar que la demanda actual difícilment justifica un nombre extremadament elevat de construccions dedicades a activitats educatives. En general, la densitat de construccions és més alta en les proximitats del centre urbà, zona històrica de regadiu, i menor en les zones més allunyades.

L'afirmació relativa a la limitació de demanda dels usos proposats té una excepció: l'ús residencial. Hi ha una elevada demanda d'habitatges a l'horta de la ciutat. Una demanda que procedeix dels habitants de la zona, així com dels ciutadans del nucli principal. Tradicionalment la política urbanística municipal ha estat extremadament restrictiva i no ha permès la construcció d'habitatges a la zona no urbana. Una situació que ha generat diverses crítiques entre els veïns. La possibilitat de transformar les edificacions catalogades en habitatge familiar pot suposar un canvi en aquest punt. La limitació del nombre de construccions catalogades fa que les possibles noves llars, que a més es trobarien en construccions ja edificades, no suposin un canvi rellevant en termes d'activitat econòmica, mobilitat o impacte paisatgístic.

Amb aquestes limitacions es pretén que la conservació de les construccions generi avantatges als propietaris i que aquest fet els animi a assumir els costos de manteniment. De fet, la gran majoria de les construccions suscep-

tibles de ser catalogades ja gaudeix d'un estat de conservació adequat. Si s'hagués pogut elaborar un catàleg molt més ambiciós en termes d'inversió pública o privada, s'hauria pogut plantejar la recuperació i manteniment d'un nombre més elevat de construccions. En el plantejament actual del Catàleg únicament els edificis amb categoria de BCIL podrien necessitar alguna inversió pública per garantir el seu bon estat de conservació.

Naturalment, una de les claus per al bon funcionament del manteniment privat de les construccions és la revisió relativament freqüent del Catàleg. És fonamental que les edificacions que no es conservin de forma adequada, o que es vegin alterades significativament per actuacions dels seus propietaris, perdin la catalogació i amb això, els beneficis derivats. Una situació que també podria repercutir en la incorporació de noves edificacions. En bona mesura es tracta que el Catàleg sigui un instrument viu, que incentivi, més que no limiti.

En definitiva, el Catàleg és el primer exercici de planificació que entra a analitzar les construccions existents en sòl no urbà ni urbanitzable de la ciutat de Lleida, i és també el primer instrument que planteja un tracte diferencial per a alguns punts de l'àrea. És convenient, per tant, donada la complexitat i els canvis d'aquest espai periurbà, que el Catàleg s'usi de forma activa, fent participar la població local. En aquest sentit, s'ha d'evitar que quedi com una llista inamovible de restriccions per transformar-se en un instrument dinàmic de gestió de l'espai.

Bibliografia

ALDOMÀ BUIXADÉ, IGNASI, (dir.) (2014). L'Horta rebost i patrimoni de Lleida. Lleida: Ajuntament de Lleida.

— (2009). «Les dificultats de manteniment de l'agricultura periurbana. L'exemple de l'horta de Lleida». A: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias sociales* [en línia]. Vol. 13, núm. 284. <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-284.htm>>.

CATLLAR I GOSÀ, BERNAT (1987). Atlas de Lleida. Lleida: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Lleida i la Paeria.

ERITJA CIURÓ, XAVIER (1998). De l'Almunia a la Turris. Organització de l'espai a la regió de Lleida (segles xi-xiii). Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.

Generalitat de Catalunya, Departament De Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General d'Urbanisme (2009). *Directrius de contingut per al catàleg de masies i cases rurals*. Barcelona.

¹⁵El nombre de construccions catalogades es modificarà molt probablement en el moment de l'aprovació definitiva del Pla. La xifra pot augmentar per la inclusió de noves construccions durant el procés d'exposició pública. Així mateix, també pot disminuir per la incorporació d'algunes construccions al sòl urbà o per possibles afectacions durant el procés d'elaboració. A l'últim, també hem de tenir present que seria aconsellable que existissin revisions posteriors del Catàleg, un cop aquest aprovat definitivament, per incloure construccions que no s'han tingut present en un primer moment o bé per excloure construccions que poden experimentar modificacions importants que afectin els criteris fixats inicialment per incloure-les al Catàleg.

Finalment, també es van analitzar les construccions situades en zones pròximes al sòl urbà, que el nou pla proposava qualificar com a sòl d'entorn agrícola.¹⁴ L'objectiu, en aquest cas, era prioritzar l'activitat agrícola en les zones pròximes al nucli urbà.

3.4 Criteris paisatgístics

El quart camp que es va analitzar fou el paisatgístic. Aquest punt es va concretar en l'anàlisi de les edificacions situades en espais d'especial interès paisatgístic. També es van seleccionar les construccions que eren una fita clarament visible en el paisatge, generalment si se situaven en un espai elevat sense altres construccions o bé si se situaven aïllades enmig d'alguna plana.

3.5 Criteris socials

Finalment, com a criteri social es van prioritzar dos aspectes. En primer lloc, els domicilis relacionats amb una explotació agrària prioritària. L'objectiu era, novament, potenciar l'ús agrícola del sòl no urbanitzable de la ciutat. Per aquest motiu, es va afavorir que, en situacions d'edificacions comparables, es catalogués preferentment les construccions que estiguessin vinculades a l'activitat agrícola tradicional de la zona.

Així mateix, es va prestar una especial atenció a les edificacions d'habitatges vinculats amb un ús col·lectiu preexistent, per exemple col·legis, locals socials, cases de colònies o granges escola, ja que es va considerar que aquests edificis podien ser fites importants per l'ús que en podien fer els habitants del territori.

4. Treball de camp i classificació de les construccions

Sobre la base d'aquests criteris es va dur a terme un important treball de camp sobre la totalitat dels gairebé 200 km² d'horta, la qual cosa equivalgué a recórrer uns 1.000 km de camins. Aquest treball inclogué un bon nombre d'entrevistes amb veïns de la zona per recopilar les construccions més destacades. Així mateix, el treball de camp permeté fotografiar i obtenir informació preliminar sobre l'estat de conservació de la construcció, els serveis disponibles i el potencial d'adaptació a les diverses activitats que possibilita el Catàleg.

L'elecció del treball de camp com a metodologia per seleccionar les diverses construccions es va mostrar plenament adequada i va permetre refutar l'ús del cadastre

¹⁴ El sòl definit com a entorn agrícola se centra en l'espai agrari pròxim al nucli urbà. Es tracta d'una nova qualificació urbanística del sòl que ha de tenir un ús preferent agrícola i ramader. L'objectiu és potenciar-hi l'economia i la producció primària. Aquest nou sòl suposa un 31% del total de sòl no urbanitzable.

com a única font per establir la classificació. De les 505 construccions oficialment anteriors a 1956, només 204 van ser seleccionades. Les altres presentaven modificacions que les allunyaven clarament de la data. Així mateix, es van incorporar quasi un centenar de construccions que no apareixien en el cadastre, però que resultaven clarament anteriors a 1956 (fet que es verificava amb les fotografies aèries).

Un cop establertes les construccions susceptibles de ser catalogades, unes 300, va començar la segona etapa de la recerca: la classificació de les diverses construccions en funció dels criteris establerts pel Catàleg, enumerats en el capítol anterior. Per portar-ho a terme, es va buscar una ponderació de les diverses construccions en funció dels criteris comentats anteriorment. Amb aquesta aproximació es van valorar els diversos aspectes susceptibles d'afavorir la catalogació de la construcció. Així, es va establir que, per ser inclosa en el Catàleg, una construcció havia de complir algun dels següents requisits:

- Ser rellevant en almenys tres dels cinc criteris comentats anteriorment.
- Tenir aspectes molt destacables en almenys dos dels cinc criteris comentats anteriorment
- Tenir un element d'indiscutible interès en un únic camp. En aquest cas es va ser extremadament restrictiu i a la pràctica, només es van incorporar per aquesta via un nombre molt reduït de construccions, per exemple les que ja estaven declarades com a BCIL.

Amb aquests criteris es buscava que les construccions més rellevants entressin sense problemes, al mateix temps que es fixava per les altres construccions la necessitat de complir diversos criteris de forma simultània. S'aspirava així a evitar, per exemple, la inclusió de construccions modernes pel sol fet de ser explotacions agràries prioritàries. O que l'antiguitat d'una construcció, tot i ser de qualitat baixa i sense relació amb l'entorn, fos motiu de catalogació.

L'elecció dels aspectes rellevants de cadascuna de les construccions la va dur a terme un equip pluridisciplinari format per arquitectes, arquitectes tècnics, historiadors de l'art, ambientòlegs, especialistes en dret i geògrafs.

5. Proposta de catalogació

La proposta de catalogació final hagué de fer front a un problema fonamental per assolir els objectius del catàleg: quin era el nombre màxim de construccions que era viable catalogar perquè la incorporació al catàleg fos un element diferencial que facilités la gestió i conservació de les diverses construccions. El problema radicava a fixar un tall entre un conjunt de construccions, com és el de l'Horta de Lleida, que tenen unes característiques històriques i arquitectòniques singulars.

3.2 Criteris històrics

Un segon criteri d'inclusió en el Catàleg fou la data de construcció, fixada en l'any 1956, tal com proposava el document Directrius de contingut per al catàleg de masies i cases rurals (Generalitat de Catalunya, 2009). Aquesta data, a més, coincideix amb la del moment d'elaboració del primer pla urbanístic modern de Lleida, fet entre els anys 1952 i 1956, i que s'aprovà el 1957. A més de l'antiguitat, l'edifici havia de conservar la volumetria existent.¹² Aquest punt es verificaria mitjançant l'ús de les primeres ortofotos disponibles per a la ciutat, corresponents a un vol que va tenir lloc en els anys 1956-57 (conegut com vol americà¹³). La precisió del vol (1:5000) i el fet que es mostrin en continu després d'haver dut a terme l'aerotriangulació corresponent permeten comparar les volumetries passades i actuals amb una alta precisió.

Les construccions que complien el criteri anterior havien de tenir, igualment, una superfície mínima que permetés els nous usos inclosos al Catàleg. Per aquest motiu, es va decidir establir un límit mínim d'entre 75 m² i 100 m², ja que es considerava que els rendiments generats per unitats menors difícilment permetrien amortitzar els costos de connexió a serveis (vegeu figura 2).

Figura 2. Dues construccions susceptibles de catalogació. Es poden comparar els diferents graus de conservació de dues construccions amb materials similars

Font: autors

3.3 Criteris ambientals

El tercer factor proposat per elegir les construccions susceptibles de ser catalogades fou els criteris ambientals. Es van establir tres criteris relacionats amb aquest aspecte. El primer va ser que les edificacions fossin necessàries per a un determinat ús del territori i que aquest ús comportés uns valors ambientals que calgués preservar.

El segon aspecte fou l'anàlisi de les edificacions característiques del teixit rural característic de la zona. A mode d'exemple, es van analitzar dins d'aquesta tipologia les construccions lligades als processos de colonització agrícoles (zones de Raimat i Sucs), als regadius intensos i els conjunts representatius d'una tipologia de construcció habitual en aquest espai: les construccions de tova i les de pedra seca. Aquestes dues tipologies estaven àmpliament representades en el municipi, on tradicionalment havien estat usades per part dels agricultors com a habitatge ocasional, refugi i petit magatzem. Ara bé, la conservació de les dues tipologies suposa un repte important: han perdut la seva utilitat, el seu manteniment és complex i la seva superfície extremadament petita (generalment són una única habitació, d'uns 20m²). Per aquest motiu, es va plantejar la possibilitat de proposar una àrea que albergués un conjunt d'aquestes construccions, ja que possibilitava salvaguardar diverses unitats, a la vegada que l'addició d'espais permetia ampliar la superfície útil.

¹² Per conservació dels volums s'entén que la construcció existent l'any 1956 ha de ser reconeixible actualment. Això admet, per exemple, antigues construccions a les quals s'han adossat diversos volums, però no edificacions en què s'ha alterat de forma molt substancial la distribució de la forma.

¹³ Una possible font alternativa per fixar l'antiguitat de la construcció hauria estat l'ús del cadastre. Ara bé, es tracta d'una font pensada per a funcions contributives. El seu interès no és saber l'antiguitat real de l'edificació, sinó establir un barem per conèixer la base contributiva. Aquest fet fa que la base sigui poc fiable per conèixer l'antiguitat de la construcció (les reformes dutes a terme en una construcció fan que l'edat que consta en el cadastre es "re-joveneixi"). En aquest sentit, l'ús de l'ortofoto serveix per verificar l'existència efectiva de la construcció. Les ortofotos es poden consultar mitjançant el servei <<http://www.icc.cat/vissir3/>> de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (consultades al març de 2013).

2. La revisió del Pla Urbanístic Municipal i la incorporació del Catàleg de masies

La importància de la població resident al nucli principal del municipi (Lleida) en comparació amb la població resident en el sòl no urbà ha fet que, històricament, els esforços pel que fa a ordenació, estudi i anàlisi del territori s'hagin concentrat en el nucli principal. En aquest context, el sòl no urbanitzable ha tingut escàs protagonisme. A tall d'exemple, els primers aixecaments del terme es van limitar a una àrea que oscil·lava entre els 5 km² i els 12 km² al voltant del nucli principal.⁹

En els primers anys del segle xx la situació es va mantenir de manera similar. Els primers plans urbanístics van seguir amb la mateixa lògica de representació del nucli principal (Catllar, 1987).¹⁰ S'haurà d'esperar a la publicació del full corresponent del mapa topogràfic nacional de 1927 (full 388) per disposar d'una representació fidedigna del conjunt del terme municipal. Ara bé, l'escala d'aquesta representació, 1:50000, en limitava l'ús pel que fa a planificació. El primer pla urbanístic modern de la ciutat, realitzat entre 1952 i 1956, patirà del mateix problema.

En el Pla General Municipal d'Ordenació Urbana de 1977 s'ampliava l'àrea cartografiada al conjunt del municipi, però la planificació i les normatives del Pla es continuaven aplicant sobretot al sòl urbà. El sòl no urbanitzable únicament s'esmentava, sense analitzar les activitats que s'hi podien dur a terme. Una situació semblant es repetirà en el "Pla General de Lleida. Municipal d'Ordenació Urbana i Territorial 1995-2015".

El Pla d'Ordenació Urbanística Municipal 2015¹¹ es plantejava superar aquesta tractament que històricament s'havia donat a l'horta del municipi. És en aquest context en el qual s'emmarca la redacció del Catàleg. Ara bé, les limitacions en el volum d'informació prèvia disponible van suposar que l'elaboració de l'estudi hagués de començar pràcticament des de zero.

3. Criteris per a l'elaboració del Catàleg

El primer element que es va plantejar en l'elaboració del Catàleg fou la necessitat d'establir uns criteris que identifiessin les construccions considerades de més valor. Un fet que cal destacar és que en el cas de Lleida, a diferèn-

cia dels catàlegs d'altres municipis, no resultava factible incloure la pràctica totalitat d'edificacions en el sòl no urbà del terme. Hem de tenir present que a l'Horta de Lleida existeixen unes 10.000 construccions susceptibles de ser catalogades. Aquest fet comportava una necessària selecció i, en conseqüència, fixar uns criteris clars per restringir el nombre de construccions catalogades. L'objectiu era assolir un nombre de construccions que trobés un equilibri entre l'efecte d'incentiu de la norma i les possibilitats de l'Administració de controlar el procés. Les limitacions havien de seguir els criteris establerts per la normativa, i adaptar-los al context específic de l'Horta de Lleida. Per aquest motiu, es van seguir els punts establerts en el Catàleg (Generalitat de Catalunya, 2009): criteris patrimonials, històrics, paisatgístics i ambiental i d'impacte visual. A continuació, descrivim com es van concretar aquests criteris.

3.1 Criteris arquitectònics i patrimonials

Per definir aquest criteri es van incorporar les construccions situades en sòl no urbà que complien els requisits del Catàleg i que ja estaven inclosos en el projecte de Catàleg de béns culturals d'interès local (BCIL) municipal, que s'estava elaborant en paral·lel. En total van ser vuit construccions incorporades per aquesta via. Ara bé, atès que el treball de camp dut a terme per a l'elaboració del Catàleg de masies va ser més extens que el que es va fer per establir el Catàleg de béns a protegir, es va proposar la inclusió com a BCIL o inventariat d'algunes construccions. Igualment, es van recopilar les construccions que malgrat que no assolien la rellevància necessària per entrar al Catàleg de béns a protegir, presentaven elements de composició arquitectònica que els feien destacables (vegeu figura 1).

Figura 1. Exemple d'edificació no inclosa a la proposta de Catàleg de béns a protegir i que es va analitzar. Edificació relacionada amb els regadius

Font: autors

9 Fem referència al Plano geométrico de la ciudad de Lérida, 1865, de Josep Fontseré (aproximadament 5 km²) i al Plano de Lérida, 1869, del Curpo de Estado Mayor (uns 12 km²).

10 Podem esmentar els plànols de 1910 de Francisco de Paula Morera i Gatell o el projecte de Plànol d'eixample de 1925 d'Adolf Florensa i Ferré i Ricard Giralt i Casadesús.

11 En el moment de redactar aquest article, la tramitació del nou Pla es troba en l'etapa d'avanç aprovat (el 03/10/2014) i d'exposició pública de l'avanç (fins al 18/12/2014).

aproximadament un 10% de la superfície del terme municipal (al voltant de 20 km² corresponen a sòl urbà o sòl urbà programat). La resta del territori, en el qual se centra el nostre estudi, correspon al sòl no urbanitzable conegut com Horta de Lleida. La major part, 162 km², corresponen a zones d'agricultura intensiva i de regadiu (l'horta estricta regada per les sèquies històriques de Pinyana i Fontanet i els regadius dels canals d'Urgell i d'Aragó i Catalunya). Inclou així mateix 12 km² d'àrees d'interès natural i secans, així com un volum important d'infraestructures de caràcter divers. Per aquests motius, podem considerar que el terme de Lleida gaudeix d'una singularitat especial per analitzar l'espai de transició entre les difuminades categories rural i urbà (Aldomà, 2014; 2009).

L'Horta de Lleida s'estructura en partides⁴ en què s'inscriuen unes 10.000 construccions, de les quals al voltant de 1.000 corresponen a habitatges.⁵ La situació estratègica de l'Horta, limítrofa a un gran centre urbà, ha facilitat que l'ús residencial hagi estat més intens que en altres territoris agraris, així com la pressió per a l'ampliació i construcció de nous habitatges. L'equilibri necessari per mantenir aquest cinturó en el qual conviuen usos diversos juntament amb valors culturals, mediambientals, paisatgístics i socials, s'ha intentat aconseguir per mitjà de les limitacions urbanístiques que les diverses legislacions han imposat sobre el sòl no urbanitzable.⁶

En aquest context, el Catàleg de masies, cases rurals i altres construccions en sòl no urbanitzable (en endavant ens hi referirem com a Catàleg) representa un canvi important. La incorporació del Catàleg al planejament urbanístic municipal català és fruit de la Llei d'urbanisme de 2002 (Llei 2/2002, de 14 de març, d'urbanisme). El seu objectiu era flexibilitzar i ampliar els usos autoritzats en les construccions en sòl no urbanitzable que es cataloguessin.⁷ S'identificaven com a construccions susceptibles de ser incloses les constituïdes per un habitatge familiar i els seus

4 Hi ha un total de 56 partides, originàriament definides per les infraestructures hidràuliques o similituds paisatgístiques. Les partides són assimilables als barris de l'àrea urbana consolidada i tenen una regidoria pròpia dins de la configuració organitzativa de l'Ajuntament de Lleida. Així mateix, les partides que alberguen un nombre més gran d'habitants disposen d'estructures d'organització pròpies (associacions culturals, de veïns, etc.).

5 Més del 60% d'aquestes construccions són anteriors al 1950.

6 La majoria de lleis i plans que han afectat el sòl no urbanitzable han estat extremadament conservadors i no han permès noves construccions en el sòl no urbà. A mode d'exemple, podem esmentar el Pla General de Lleida Municipal d'Ordenació Urbana i Territorial 1995-2015, extremadament restrictiu en la concessió de noves llicències en aquest àmbit.

7 Articles 47 i 50 de la Llei 3/2012, de 22 de febrer, de modificació del Text refós de la Llei d'urbanisme, aprovat pel Decret legislatiu 1/2010, de 3 d'agost.

annexos, vinculades en origen a una explotació agrària. Així mateix, poden ser catalogades algunes construccions rellevants com molins, estacions ferroviàries, instal·lacions industrials, etc. Finalment, poden formar part del Catàleg les construccions anteriors a l'entrada en vigor del primer instrument de planejament general i les construccions que generen un impacte ambiental o paisatgístic negatiu. En aquest últim cas, la seva inclusió tindria com a objectiu corregir aquestes disfuncions, i arribar fins i tot a la demolició si fos necessari. Així, doncs, el Catàleg és un instrument normatiu amb la doble finalitat de conservar i recuperar un patrimoni de construccions rurals i de dinamitzar el territori, que contribueix a evitar el despoblament i fomentar el manteniment de l'activitat agrària.

La inclusió en el Catàleg permet als propietaris la intervenció, fins ara limitada, sobre les construccions (respectant els volums originals) i l'assignació de nous usos: habitatge, establiment hotel·ler (amb l'excepció d'hotels apartament), establiments de turisme rural, activitats d'educació i lleure, artesanals i artístiques, equipaments o serveis comunitaris i de restauració. Com a contrapartida, els propietaris de construccions catalogades es comprometen a conservar i mantenir físicament aquest patrimoni i a exercir exclusivament els usos que la seva fitxa de catalogació els confereix.

En el cas de l'Horta de Lleida, la intenció del Catàleg no és tant evitar la despoblació com facilitar i regular l'ús residencial en les construccions que mantenen una estreta vinculació amb l'activitat agrària. Es busca així donar resposta a les demandes del territori alhora que es preserven els valors que el caracteritzen. De fet, es tracta d'una novetat, ja que en cap altre municipi de l'àmbit d'aplicació de la llei conviuen un nucli de població tan elevada i un espai rural tan extens i amb un nombre important de construccions.

A més, l'adaptació d'aquesta normativa general al cas de Lleida resultava problemàtica. El concepte de *masia* tendeix a associar-se a construccions aïllades, típiques de determinats espais de la Catalunya Vella. Construccions d'una grandària remarcable pensades per acollir diverses famílies i per funcionar, en bona mesura, de forma autònoma. En el cas de Lleida, les construccions, per bé que eren aïllades, tendien a respondre a tipologies més modestes, però en contrapartida, eren clarament més nombroses.⁸ Aquesta diferència entre el plantejament del legislador i la realitat territorial suposa un repte important per a l'elaboració del Catàleg de Lleida.

8 Significativament a l'Horta de Lleida les construccions tradicionals no reben el nom de masia, sinó de torres, derivat de turris, estructures fortificades amb caràcter clarament defensiu (Eritja, 1998). Les primeres referències a aquestes construccions daten d'època romana i tenien la doble funció de centre de l'activitat agrícola i defensiva.